

KUNGL. VITTERHETSAKADEMIENS KULTURFASTIGHETER

Bakgrund

I samband med Akademiens skiljande från Riksantikvarieämbetet 1975 överläts större delen av det fastighetsbestånd som då tillhörde Akademien till staten, att förvaltas genom Riksantikvarieämbetet. Fem enheter kom av olika skäl att kvarstå i Akademiens ägo: Rettigiska huset, Villagatan 3, Stjernerunds slott i Askersunds kommun, Skånelaholms slott i Sigtuna kommun, Stensjö by i Oskarshamns kommun samt Borgs by i Mörbylånga kommun på Öland. Dessa fem är således en del av Akademiens historia och nu en plattform för den stadseenliga uppgiften att ”främja forskning och annan verksamhet inom humanistiska, religionsvetenskapliga, rättsvetenskapliga och samhällsvetenskapliga discipliner samt kulturmiljövård”, med särskild tyngdpunkt på det senare. Alla dessa fastigheter ingår i områden av riksintresse för kulturmiljövården. Det handlar om betydande kulturella och ekonomiska värden och därmed också om avsevärda underhålls- och driftkostnader. Å andra sidan ger de möjlighet för ett stort antal besökare att helt kostnadsfritt, eller för en begränsad kostnad, ta del av ett rikt kulturarv. Det är att märka att jordbruksfastigheterna ända sedan de kom i Akademiens ägo har brukats i traditionella former, helt ekologiskt och med en djurhållning inriktad mot att bevara hotade husdjursraser. Detta gör det också möjligt att i affärsmässiga former erbjuda unika produkter.

Övergripande mål

Akademiens kulturfastigheter ska

- förvaltas och utvecklas enligt Akademiens uppgift och tradition som kulturmiljövårdande institution

Detta innebär att mark, byggnader och andra anläggningar skall vårdas och hanteras enligt de principer som gäller inom kulturmiljövården och i kontakt med andra institutioner och myndigheter. Vården och förvaltningen måste grundas på ingående kännedom om förvaltningsobjekten och deras historia, baserad på dokumentation och forskning. En strävan är att Akademiens kulturfastigheter ska kunna tjäna som förebilder.

- kunna inspirera till ny forskning

Akademien bör verka för att initiera och främja forskning kring kulturfastigheterna, i samarbete med institutioner vid universitet och andra lärosäten samt med andra relevanta aktörer. Vidare kan seminarier, konferenser och liknande evenemang anordnas för nätverksarbete och kunskapsutbyte kring kulturmiljöfrågor med utgångspunkt i kulturfastigheterna. Likaså ska fastigheternas gästbostäder, utanför säsong, kunna hyras ut eller tillhandahållas som ”vistelsestipendium” under en avgränsad tid för forskare, inom Akademiens intresseområden, som behöver tillgång till en lugn och vilsam arbetsmiljö. Ansökan om sådant stipendium kan utlysas i samband med övriga stipendieutlysningar.

- fungera som en kontaktyta mellan Akademien och allmänheten

Akademiens fastigheter besöks årligen av uppskattningsvis mellan 80.000 och 90.000 personer och antalet tenderar att öka. Aktiviteter på och i anslutning till fastigheterna ges ofta stor uppmärksamhet i lokala och regionala massmedia. På Akademiens hemsida utgör

fastigheterna ett iögonenfallande och publikdragande inslag. Sammantaget innebär detta utomordentliga möjligheter för Akademien att förmedla kunskap om kulturlandskap, arkitektur, kulturhistoria o.s.v. grundad på aktuell forskning med anknytning till fastigheterna. Dessutom ges förutsättningar för att sprida information om Akademien och dess verksamhet i övrigt. Utställningar, föreläsningar och andra former av kulturhistorisk forskningsförmedling kan utgöra viktiga kontaktytor med allmänheten. I de fall där butiksverksamhet är lämplig kan också produkter med lokal eller ämnesmässig anknytning till kulturfastigheten och Akademien skapa ett mervärde. Kulturfastigheterna ska vara delaktiga i regional utveckling och kunskapsnätverk i bred bemärkelse (som kunskap om regional och kulturhistorisk utveckling under skilda epoker), vilket också kan leda till framtagande av underlag för ny forskning.

- användas för Akademiens och ledamöternas verksamheter i övrigt

I den mån det inte inkräktar på övriga mål, bör möjligheterna att utnyttja fastigheterna för Akademiens verksamhet i övrigt tas tillvara. Det handlar i första hand om att utveckla möjligheterna för seminarier, konferenser, föreläsningar etc. men också om lokaler för administration och lagerhållning. På kulturfastigheterna erbjuds dessutom Akademiens ledamöter och personal tillfälle till arbete eller rekreation i ostörd miljö.

Vitterhetsakademiens kulturfastigheter

Rettigska huset, Villagatan 3

Fastigheten, uppförd 1878-79, kom i Akademiens ägo genom testamente 1958 och bodelning 1963. I testamentet framhålls att ”minst tolv rum med tillhörande inventarier i våningen 1 ½ trappa upp i huset...skola bevaras i orubbat skick som kulturminnesmärke. Denna våning må kunna disponeras av Vitterhetsakademien för dess sammanträden och för Vitterhetsakademiens vetenskapliga representation. Även må denna våning, i den utsträckning Vitterhetsakademien finner lämpligt, kunna visas för intresserade bland allmänheten.” I samråd med den efterlevande av donatorerna, fru Ing-Marie Rettig, har sedermera antalet bevarade rum avsevärt reducerats. Riksantikvarien förklarade fastigheten som byggnadsminne 1965. Skyddsföreskrifterna omfattar huvudbyggnadens exteriör och interiör samt tillhörande gårdsutrymme. En partiell ombyggnad av bottenvåningen genomfördes i början av 1970-talet inför Akademiens inflyttning. Under 2000-talet blev den stora sessionssalen upprustad och försågs med ett nytt fläktsystem samt moderna audiovisuella hjälpmedel. I övervåningen inreddes det s.k. Jugendrummet för sammanträden och måltider. När den norra lägenheten på första våningen friställdes kunde kontorslokaler kompletteras med ett tjänsterum för ständige sekreteraren samt två kontorsrum, en större sal för sammanträden och ett trivsamt, mindre referensbibliotek. Fastigheten ingår i riksintresseområdet för kulturmiljövården i Stockholm, benämnt ”Villastaden”.

Skånelaholms slott

Skånelaholms slott uppfördes cirka 1639-1643 i tysk-nederländsk senrenässansstil. Åren 1742 – 1918 ägdes slottet av bruksägarfamiljen Jennings. Slottets sista privata ägare var familjen Rettig. Akademien erhöll slottet med tillhörande byggnader och mark som gåva genom testamente 1958 och gåvobrev 1959 från Ing-Marie och Herbert Rettig. I testamentet framhålls följande: ”Det är vår önskan, att Skånelaholms slottsbyggnad jämte den nordöstra och sydöstra flygeln, med tillhörande inventarier bevaras i orubbat skick, såsom

kulturminnesmärke. Skånelaholms slottsbyggnad må kunna disponeras av Vitterhetsakademiens vetenskapliga representation. Även må denna slottsbyggnad och ovannämnda två flyglar, i den utsträckning som Vitterhetsakademien behagar finna lämpligt, kunna visas för intresserade bland allmänheten.”

I testamentet öppnas också för möjligheten att upplåta vissa rum till forskare för kortare vistelse. Slottet med tillhörande mark ingår i ett större riksintresse för Kulturmiljövården, nr 71 i Stockholms län. Sedermera införlivades även Hembygdsgården med museum, fångbod och väderkvarn i Akademiens egendom. Skånela sockenförening har tidigare haft tillsyn och ansvarat för öppethållande. Nu finns en överenskommelse om att ansvar för föremålsvård, visningar och pedagogisk verksamhet överförs till tillsyningsmannen på Skånelaholms slott. *Tätorp*: Till Skånelaholm hör också en fastighetsdel på cirka 1 km norr om slottet. Större delen (skog, åker och en förråds- och verkstadstomt) arrenderas ut.

Stjersunds slott

Stjersunds slott började byggas under 1780-talet och stod klart 1808. Det är beläget söder om Askersund på en udde i det sund som förbinder sjön Alsen med Vättern och är byggt i stram nyklassicistisk stil. Under åren 1823 – 1860 ägdes Stjersund av den Bernadotteska familjen. Prins Gustaf lät 1848-1852 utföra en genomgripande nyinredning av slottet. 1860 köptes godset av familjen Cassel som utvecklade ett mönsterjordbruk, känt för sin kreatursavel. 1952 beslutade Akademien att ta emot en testamentarisk donation av fru Augusta Cassel. I testamentet meddelas att Stjersunds slott med inventarier samt omgivande park och trädgård omfattande cirka 8 hektar, samt övriga ”på detta område befintliga byggnader tillfalla Kungl. Vitterhets- historie- och antikvitetsakademien att bevaras som kulturminnesmärke.”...”Det är mitt oeftergivliga villkor att min härovan till Akademien testamenterade fasta egendom, Stjersund slott och park m.m. ej får säljas, in-tecknas eller uthyras, utan enbart användas som kulturminnesmärke.” Alla övriga tillgångar skulle likaledes tillfalla Akademien och avkastningen användas för slottets, övriga byggnaders och parkens underhåll och drift. Hela anläggningen ingår i ett större område av riksintresse för kulturmiljövården, n 4B i Örebro län. Samtliga byggnader är lagskyddade såväl exteriört som interiört genom byggnadsminnesförklaring sedan 1965. Lagskyddet omfattar även parken. Under 2019 uppfördes ett orangeri för museiverksamhet, viss odling av tidstypiska orangeriväxter och vinterförvaring av växter.

Stensjö by

Stensjö by förvärvades av Akademien 1960 med ett tillköp 1963. 2013 förvärvade Akademien ett skogsskifte om 51 hektar i grannbyn Skrikebo (Grönskog, Skrikebo 2:6). Den nya sammanslagna fastigheten Stensjö 4:1 omfattar nu 577 hektar varav 16 hektar åker, 65 hektar betesmark och resten skog. Byn har drygt 40 byggnader och är omgiven av många små åkrar och vidsträckta hagar som betas. Ett iögonenfallande inslag är de talrika hägnaderna av gammal typ. ”Stensjö by är ingen hembygdsgård i vedertagen mening och inte heller något museum. Några äldre redskap av värde finns inte bevarade. Det som fanns kvar efter det att jordbruket upphört ’försvann’ under den tid då byn stod öde. Byns stora betydelse ligger i att

hus och ägor bildar en enhet som är ursprunglig” (Gustawsson & Kvarning 1976). Stensjö by ingår som nr 65 i riksintressen för kulturmiljövården i Oskarshamn kommun.

När Akademien förvärvade Stensjö var byns byggnader förfallna och markerna i vanhävd. Det nuvarande utseendet har byn fått genom de återställningsåtgärder som pågått sedan dess. Byggnaderna underhålls och ägorna hävdas enligt en utvecklad praxis. Flertalet byggnader används som bostäder för tillsyningsmännen, uthyrning samt för djur- och jordbruksdrift. I byn finns kor av rasen rödkulla samt får.

Under flera år har arbetet med att upprätta ett kulturresevat i Stensjö by pågått i nära samarbete mellan Akademien och Länsstyrelsen Kalmar län. Ett omfattande utredningsarbete lade grunden för en skötselplan som antogs av förvaltningsutskottet i juni 2018. Den syftar till att visa Stensjö som det såg ut vid sekelskiftet 1900. Skötselplanen syftar främst till att de markslag som fanns vid förra sekelskiftet ska finnas väl representerade på Stensjö. Utöver de omfattande betesmarkerna och fodervallarna ska det finnas en för sekelskiftet karaktäristisk trädgård, ålderdomliga åkrar med spannmålsgrödor, naturslåttermarker och skogsbete.

Borgs by

Området med Gråborg och Sankt Knuts kapell och de två gårdarna med beteckningen Borg förvärvades av Akademien successivt mellan åren 1945 och 1971. Egendomen omfattar 125 hektar, varav 30 är åker och belägen i ett lövskogsbälte och omges partiellt av våtmarker. Gråborg är en av Ölands största fornborgar. Den anlades på 300-talet och användes periodiskt fram till 1300-talet. Kapellruinen är daterad till 1100-talet. De två gårdarna som huvudsakligen är från 1800-talet byggdes om eller förbättrades vid sekelskiftet 1900 och utgör med sina vasstäckta ekonomibygnader typiska exponenter för öländsk byggnadstradition. Till byn hör en väderkvarn i brukbart skick och en smedja. I samband med Akademiens förvärv sattes byggnaderna i stånd och de omgivande ängs- och hagmarkerna röjdes. Avsikten var ”att återskapa den gamla landskapsbilden kring borgområdet”. Byggnaderna underhålls och ägorna hävdas enligt en utbildad praxis. Den rika floran i byn vårdas. Borgs by är ett levande lantbruk med ryafår och Herefordkor.

Borgen och kapellruinen är fasta fornlämningar och omfattas av kulturminneslagen. Området i sin helhet är upptaget som riksintresse för kulturmiljövården, nr 16 i Mörbylånga kn. Landskapsbilden på Öland förändras i takt med att lantbruksbebyggelsen moderniseras och exempelvis vasstaken försvinner, samtidigt som moderna ekonomibygnader uppförs för allt större jordbruksmaskiner. Därigenom får nu även gårdarna med sina byggnader ett stigande värde som bevarade kulturmiljöer, något som förstärker helhetsintrycket av de hävdade ängarna och fornminnena.